

УДК 361.72(4)
323.1:316.75(4)

ИСТОРИОГРАФИЈА Historiography

КУЛТУРЕ, НАЦИЈЕ И ВРЕМЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Др Олга МАНОЈЛОВИЋ ПИНТАР
Институт за новију историју Србије

Лингвистички преокрет инициран стваралаштвом Фердинана де Сосира (Ferdinand de Saussure) и Лудвига Витгенштајна (Ludwig Wittgensteina), у средиште теоријских промишљања је поставио проблем односа филозофије, језика и текста. Њихове готово револуционане анализе измениле су поглед на улогу језика у култури и пресудно утицале на све друштвене и хуманистичке науке у 20. веку. Полазећи од става да је свако означавање арбитарно, а читање увек ново тумачење, да је језик не рефлексија већ конструкција респектабилног друштва и времена, настављачи Де Сосирових и Витгенштајнових поставки су у поимање друштва и човека увели мултиперспективност и обавезу прихватања валидности различитих тумачења. Луцидна питања која су отварали између осталих Барт, Дерида, Фуко, Лакан (Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault, Jacques Lacan), подстакла су вишедеценијске дебате филозофа, лингвиста, теоретичара културе, психоаналитичара и историчара, које су и данас изузетно динамичне. Дискутовања о проблемима етике, објективности, и пре свега истине, непрестано су подстицала трагања за новим парадигмама и дубљим тумачењима друштва, политике и културе.

Већ неколико деценија управо историјски часописи представљају места сталних дебата и сукобљавања различитих тумачења науке и могућности сазнања прошлости. Часописи *History and Theory*, *American Historical Review*, *Social History*, *Central European History*, *Past and Present*, *Journal of Contemporary History* доносе бројне текстове чији аргументи, понекад и са страшћу изговорени, отварају нове погледе на прошлост, али и на теорију и методологију историјске науке.¹ Њихов полемички тон подстиче стална

¹ Ицрпан преглед теоријских дискусија дао је Ричард Еванс у завршном поглављу своје књиге *У одбрану историје*. Видети: Ричард Еванс, *У одбрану историје*, СКЗ, Београд, 2007, стр. 283–352.

преиспитивање ставова и истина петрификованих у оквирима историјске науке.

Један од најзначајнијих теоретичара, чији су текстови усмеравали дискусије и размишљања последњих година, свакако је аналитичар пост-колонијалних студија Хоми Баба (Homi K. Bhabha). Професор књижевности и језика на бројним универзитетима у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама, Баба је дао оригиналан допринос сагледавању проблема културе, идентитета и људских права.² Уз Едварда Саида (Edward Said), он је свакако најважнији стваралац који је одредио савремена схватања империјализма, колонијализма и постколонијализма.³ Његова тумачења културе кроз односе хибридности, амбивалентности и антагонизације су деконструисала монолитне тотализујуће представе. Управо стога, Хоми Баба бине анализе су незаобилазне на бројним семинарима књижевности, историје и студија културе, и поред критика које му се упућују са различитих позиција.

Признајући либералној традицији заслуге за прихватање идеје културне разноликости и стварање услова за препознавање другог и другачијег, Баба је у капацитету да се увиди и разуме другост и разлика историјских и културних контекста видео и ограничавајуће норме. По њему, свест о културној разноликости нужно производи и свест како о доминацији тако и о граничности, односно маргиналности. За Хомија Бабу мултикултурализам подразумева покушај контроле динамичног процеса артикулације различитости унутар одређене заједнице. Као у односу колонизатора и колонизованог, разноликости се међусобно прожимају и када су антагонизујуће, а преживљавање култура се врши кроз процесе амбиваленције, или хибридизације. Дистинктивни наративи историје и етике и када се искључују увек се међусобно изграђују. Доводећи на тај начин у питање аутентичност култура, Баба је истовремено констатовао да хибридизација не подразумева само мешање већ и ауторизацију културе, али и њену деауторизацију.

² Уз најзначајније дело Хомија Бабе, *Смештање културе*, пажњу светске јавности су привукли његови бројни чланци, као и едиторијали *Нација и нарација* и *Едвард Саид, Наставак разговора*. Видети: *Nation and Narration*, Routledge, London, 1990; *The Location of Culture*, Routledge Classics, London, 2004; *Edward Said: Continuing the Conversation*, University of Chicago Press Journals, Chicago, 2005.

³ На српском језику је објављено неколико радова Едварда Саида. Поред монографије *Оријентализам*, Библиотека XX век, Београд, 2000, објављени су и текстови: „Оријентализам, одломци“, *Писмо*, бр. 35, 1993, стр. 154–182; „Поново размотрен оријентализам“, *Реч*, бр. 33, 1997, стр. 75–81; „Џејн Остин и империја“, *Реч*, бр. 33, 1997, стр. 82–89; „Издаја интелектуалца“, у: *Реч*, бр. 55, 1999, стр. 125–126; „Одлазак из Палестине“, *Реч*, бр. 55, 1999, стр. 161–165; „Сукоб незнања“, *Мостови*, бр. 127/128, св. 3, 2001, стр. 225–229; Ерих Аурбах, „Критичар земаљског света“, *Београдски књижевни часопис*, бр. 1, 2005, стр. 155 – 180; „Kultura i imperijalizam“, *Časopis Beogradski krug*, Beograd, 2002; „Pozni stil“, *Zlatna greda*, бр. 41, 2005, стр. 33–38.

Разматрајући феномен нација, Баба је неминовно проблематизовао и питање глобализације и његову анализу отворио на неколико нивоа. Иако је глобални интернационализам најпрепознатљивији у економији и култури универзалних људских права и испољен кроз међународне конвенције, регионална економска тела, Европску унију, међународне споразуме, Баба га је идентификовао и у глобалној ксенофобији и глобалном феномену религијског фундаментализма.

Читаоцима и читатељкама *Токова историје* у овом броју представљамо део Бабиног Увода у зборник радова *Nation and Narration*. Текстови представљени у зборнику деконструишу слику о монолитности друштава Трећег света, на основу које је спровођена политика њихове субординације. У наративи која ствара свест о маргини сагледава се центар, кроз означеног препознаје означитељ, кроз поимање периферије конституише се метропола.⁴

⁴ Код нас је Београдски круг објавио Бабино дело *Smeštanje kulture*, 2004. године, као и чланак „DisemiNacija: vreme, narativ i margine moderna nacije“, *Beogradski krug*, 3/4,1/2 (1996/1997), str. 133–161.

„Приповедање нације“

Нације, као и нарације, губе своје порекло у митовима времена и остварују потпуно своје хоризонте у уму. Таква слика нације – или нарације – се може чинити немогуће романтичном и претерано метафоричном, али баш из те традиције политичког мишљења и књижевног језика се појављују нације као моћна историјска идеја на западу. Идеја чија културна снага лежи у немогућем јединству нације као симболичке снаге. Овим се не жели негирати покушај националистичких дискурса који се стално труде да представе идеју нације као трајну нарацију о националном напретку, нарцизму самостварања и прадавне представе о *Volku*. Нити су те политичке идеје дефинитивно потиснуте оним новим реалностима интернационализма, мултинационализма или чак „касног капитализма“ кад једном признамо да је реторика ових глобалних термина најчешће потписана мрачном прозом моћи коју свака нација може да има у својој сфери утицаја. Оно што желим да нагласим у великој и граничној слици нације са којом сам почео јесте посебна двозначност која прати идеју нације, језик оних који о њој пишу и животе који је живе. То је двозначност која настаје из растуће свести да, упркос сигурности са којом историчари говоре о „пореклу“ нације као знаку „модерности“ друштва, културна временитост нације испишује много пролазнију друштвену стварност. Бенедикт Андерсон, чије *Измишљене заједнице* су значајно утрле пут овој књизи, изражава двозначну појаву нација са великом јасноћом:

Век просвећености, рационалистичког секуларизма, са собом је донео свој сопствени модерни мрак... [Мало] ствари је боље одговарало том циљу него идеја нације. Ако се обично сматра да су националне државе „нове“ и „историјске“, националне државе којима оне дају политички израз увек извиру из прадавне прошлости и... клизе ка безграничној будућности. Оно што предлажем је да национализам треба разумети не повезујући га са свесно усвојеним политичким идеологијама, већ са великим културним системима који су му претходили, из којих – као и против којих – је настао (стр. 19).

Настајање нације као система културне сигнификације, представе социјалног *живота*, више него дисциплине друштвеног поретка, наглашава ову нестабилност знања. На пример, најзанимљивија виђења националне идеје, било да долазе са торијевске деснице, либералне висине или нове левице, изгледа да се слажу по питању амбивалентне напетости која дефинише „друштво“ нације. Дело Michaela Oakshotтова „Карактер модерне европске државе“ је вероватно најсјајније конзервативно виђење противречне природе модерне нације. По његовом мишљењу, национални простор се састоји од ривалских распореда људских удружења као *societas* (признавање моралних правила и конвенција понашања) и *universitas* (прихватање заједничке намере и самосталног циља).

У одсуству њиховог спајања у један идентитет, они су преживели као ривалске догме – *societas cum universitate* – намећући свим институцијама модерне државе одређену амбивалентност и специфичну двозначност вокабулару дискурса. По мишљењу Хане Арент, друштво нације у савременом свету је „оно чудно хибридно царство где приватни интереси попримају јавну важност“ а та два царства се непрестано и несигурно стапају „као таласи у бескрајном току самог животног процеса“. Није мање сигуран ни Том Наир када назива нацију „модерним Јанусом“, да „неједнаки развој“ капитализма урезује и напредак и назадовање, политичку рационалност и ирационалност, у сам генетски код нације. Ово је структурална чињеница за коју нема изузетка, и „у том смислу то је егзактна (а не реторичка) изјава о национализму да је он по природи амбивалентан“.

Културна представа те амбивалентности је оно што се истражује у овој књизи. Ако је амбивалентна фигура нације проблем њене пролазне историје, њене концептуалне неодређености, њеног колебања између вокабулара, какве онда ефекте ово има на нарације и дискурсе који означавају осећај „националности“: *heimlich* задовољства домаћег огњишта, *uneimlich* страха од простора и расе Других; утеху друштвене припадности, скривене повреде класе; обичај укуса, моћ политичке припадности; осећај за друштвени поредак, осетљивост сексуалности; слепило бирократије, прави увид институција; квалитет правде, здрав разум неправде; *langue* закона и *parole* народа.

Појава политичке „рационалности“ нације као форме нарације – текстуалних стратегија, метафора, померања, подтекста и фигуративних трикова – има своју историју. Она је наговештена у мишљењу Бенедикта Андерсона о простору и времену модерне нације онако како је она отелотворена у и наративној култури реалистичког романа и како ју је Том Наир истражио читајући о постимперијалном расизму *Epoche Powella* који се заснива на „фетишизму симбола“ од ког врви његова грозничава неоромантичарска поезија. Сусрести се са нацијом *онако како је написана* показује временитост културе и друштвене свести које су више у складу са делимичним, сувише детерминисаним процесом путем ког текстуално значење настаје кроз артикулацију разлика у језику; више у складу са проблемом затварања који се загонетно уплиће у дискурс знака. Такав приступ оспорава традиционални ауторитет оних националних објеката знања – Традиције, Народа, Државног разлога, Високе културе, нпр. – чија се педагошка вредност често ослања на њихове представе као холистичких концепата лоцираних унутар еволуционе нарације историјског континуитета. Традиционалне историје не верују нацији на реч, али, већим делом, претпостављају да проблем лежи у интерпретацији „догађаја“ који имају одређену транспарентност или повлашћену видљивост.

Изучавати нацију кроз њено наративно обраћање не привлачи само пажњу на језик и реторику; оно такође покушава да промени сам концептуални објекат. Ако проблематична „затвореност“ текстуалности пропитује „тотализацију“ националне културе, онда њена сигурна вредност лежи у показивању

широког расејавања преко кога конструишемо поље значења и симбола повезаних са националним животом. То је пројекат који има одређену распрострањеност унутар оних форми критике које су повезане са „културним студијама“. Упркос знатном напретку који то представља, постоји тенденција да се Нација чита прилично рестриктивно; или као идеолошки апарат државне власти, донекле редефинисан збрзаним, функционалистичким, читањем Фукоа или Бакхтина; или у утопијској инверзији, као израз „национално-народног“ осећања које је сачувано у радикалном памћењу а који почиње или се појављује. Ови приступи су врени утолико што скрећу нашу пажњу на на оне нише националне културе које се лако превиђају, али које су врло значајне, из којих се могу појавити алтернативни изборни окрузи и опозиционе аналитичке могућности – младост, свакодневица, носталгија, нови „етницитети“, нови друштвени покрети, „политика разлика“. Они приписују ново значење и различите смерове процесима историјске промене. Најпрогресивнији развој са таквих позиција има „дискурзиван концепт идеологије – идеологија (као језик) се концептуализује помоћу артикулације елемената. Као што рече Волосинов, идеолошки знак је увек вишеакцентуалан и са лицем Јануса“. Али у жестини политичке расправе „дуплирање“ знака увек може да се обузда. Јанусово лице идеологије је узето здраво за готово а његово значење је фиксирано, у крајњој линији, на једној страни барикаде између идеологије и „материјалних услова“. [...]

Пројекат *Нација и нарација* намерава да истражи јанусовску амбивалентност самог језика у конструкцији јанусовског дискурса нације. Ово претвара познатог бога са два лица у фигуру огоромног дублирања која испитује национални простор у *процесу* артикулације елемената: где значења могу бити делимична јер су *in medias res*; а историја може бити напола учињена јер је у процесу прављења; а слика културног ауторитета може бити амбивалентна јер је ухваћена, несигурно, у чину „компоновања“ своје моћне слике. Без таквог разумевања перформативности језика у нарацији нације било би тешко разумети зашто Едвард Саид прописује неку врсту „аналитичког плурализма“ као *форме* критичке пажње одговарајуће културним учинцима нације. Јер је нација, као форма културне *расправе* (у грамшијевском смислу) оруђе *амбивалентне* нарације која садржи културу у њеном најпродуктивнијем положају, као снагу за „потчињавање, дељење, ширење, репродуковање, као и за производњу, стварање, наметање, вођење“.